

11. Малининский Б. Первобытныe культуры / Б. Малининский. – М. : «Наука», 1971.
Malinivsky B. Pervobytnyje kultury [Ancient Cultures] / B. Malinivsky. – М. : «Наука», 1971.

УДК159.9-177.3

Н. М. Майорчак

Received March, 05, 2015

Revised April, 09, 2015

Accepted April, 13, 2015

ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ НА РОЗУМІННЯ БРЕХНІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ

У статті представлено результати теоретичного вивчення феномену брехні й обману, їх види та способи визначення, а також результати емпіричного дослідження, спрямованого на розгляд суб'єктивного уявлення студентами про брехню й обман, взаємозв'язки між уявленнями та особистісними характеристиками досліджуваних. Брехня, обман і неправда – складниками соціально-психологічної життєдіяльності людини. Дослідники природних передумов формування психіки справедливо наголошують роль біологічного й спадкового чинників, які визначають розвиток індивіда, що, зі свого боку, стають усе менш сприятливими внаслідок погіршення екології та природного середовища проживання людини. Обман – це напівправа, що провокує людину, яка її сприймає, на помилкові висновки з достовірних фактів; повідомляючи деякі справжні факти, обманщик зумисне приховує інші, важливі для розуміння відомості. З давніх часів застосовують військову хитрість, в основі якої, звичайно, є обман. У нашому дослідженні припускаємо, що індивідуально-психологічні характеристики студентської молоді впливають на особливості їх уявлень про брехню, а також відображають їх установчі стереотипи щодо причин, ступеня поширеності, частоти та доцільності її використання в соціальних контактах. Припускаємо, що відмінності в характері й спрямованості використання брехні відображаються на окремих стратегіях поведінки. Для респондентів, які мають уявлення про обман як спосіб для досягнення власних цілей, характерний прояв високого рівня мотивації схвалення, домінування, проникливості, а також схильності до проєкції як захисного механізму. Для досліджуваних, які постійно вдаються до брехні, властива нижче самооцінка, але водночас – прагнення до влади та домінування, вони не схильні приймати поради інших і нетерпимі до критики. Для осіб, які вкрай рідко використовують брехню, властиві такі риси, як упевненість у собі, незалежність, реалістичність у судженнях і вчинках, до-

мінування інтуїтивного каналу емпатії, що дає змогу респондентові бачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про них, спираючись на досвід, що зберігається в підсвідомості. Для осіб, які вважають можливими існування благородної брехні та її використання, притаманні такі особливості, як домінування ідентифікації (уміння зрозуміти іншого на основі співпереживань, постановки себе на місце партнера), низька самооцінка мотивації схвалення. Для категорії досліджуваних, які не розмежовують брехню, властива орієнтація на особисті (егоїстичні інтереси), що пов'язується з переважанням мотивів власного благополуччя. Для осіб, які використовують брехню ситуативно, унаслідок деяких обставин, характерний прояв низької самооцінки мотивації схвалення, маргінальної орієнтації, що виражається в схильності підкорятись обставинам та імпульсивності поведінки.

Ключові слова: студенти, брехня, обман, суб'єктивне уявлення, особистісні властивості.

Mayorchak N. M. Influence of Students' Personal Qualities on Understanding Lies as a Psychological Phenomenon. The results of the theoretical study of lies and deceit phenomenon, their types and methods of determination and the results of empirical research aimed at studying subjective perceptions of students about the lies and deception, the relationship between beliefs and personal characteristics of the subjects are presented in the article. Lies, deception and falsehood are part of social and psychological life of man. Researchers of natural prerequisites of mind rightly emphasize the role of hereditary and biological factors that determine the development of the individual, in turn, are becoming less favorable because of environmental degradation and natural human environment. Cheating – a half-truth that provokes someone who sees it, the false conclusions from true facts; reporting some real facts, deliberately hides other trickster, important for understanding information. Since ancient times military trick is used, based generally on deception. In our research we assume that the individual psychological characteristics of students affect the characteristics of their ideas about the lies and reflect their constituent stereotypes of reasons, the prevalence, frequency and appropriateness of its use in social contacts. We assume that differences in the nature and direction of lie use are reflected in the individual behavior strategies. The characteristics of respondents who have an idea of cheating as a way to achieve their goals are the display of a high level of approval motivation, domination, insight and inclination to projection as a protective mechanism. Subjects who resort to lies constantly inherent lower self-esteem, but at the same time – the desire for power and domination, they tend not to take other's advice and are intolerant of criticism. People who use lies rarely inherent such qualities as confidence, independence and realism in judgments and actions, domination intuitive channel of empathy that allows the respondent to see the behavior of partners to act in a shortage of baseline information about them, drawing on the experience stored in the subconscious. For those who consider the possibility of noble lies and use of inherent features such as the dominance of identification (ability to understand the other based on empathy, setting yourself on partner's place), low self-esteem of

approval motivation. The category of subjects that does not separate the lies inherent focus on personal (self-interest), which is associated with prevalence of their own well-being motives. People who use lies situationally, due to certain circumstances have low self-esteem of approval motivation, marginal orientation, resulting in the propensity to obey circumstances and impulsive behavior.

Key words: students, lies, deception, subjective ideas, personality features.

Майорчак Н. М. Влияние личностных качеств студентов на понимание вранья как психологического феномена. В статье представлены результаты теоретического изучения феномена лжи и обмана, их виды и способы определения, а также результаты эмпирического исследования, направленного на изучение субъективного представления студентами о лжи и обмане, взаимосвязи между представлениями и личностными характеристиками испытуемых. Ложь, обман являются составными социально-психологической жизнедеятельности человека. Исследователи природных предпосылок формирования психики справедливо подчеркивают роль биологического и наследственного факторов, определяющих развитие индивида, что, в свою очередь, становятся все менее благоприятными в силу ухудшения экологии и среды обитания человека. Обман – это полуправда, провоцирующая человека, который ее воспринимает, на ложные выводы из достоверных фактов; сообщая некоторые подлинные факты, обманщик умышленно скрывает другие, важные для понимания сведения. Со времен древности применяется военная хитрость, в основе которой обычно лежит обман. В нашем исследовании мы предполагаем, что индивидуально-психологические характеристики студенческой молодежи влияют на особенности их представлений о лжи, а также отражают их учредительные стереотипы о причинах, степени распространенности, частоте и целесообразности ее использования в социальных контактах. Предполагаем, что различия в характере и направленности использования лжи отражаются на отдельных стратегиях поведения. Для респондентов, имеющих представление об обмане как способе для достижения собственных целей, характерно проявление высокого уровня мотивации одобрения, доминирование, проницательности, а также склонности к проекции как защитному механизму. Для испытуемых, которые прибегают ко лжи постоянно, свойственна более низкая самооценка, но в то же время и стремление к власти и доминированию, они не склонны принимать советы других и нетерпимы к критике. Для лиц, которые используют ложь крайне редко, присущи такие черты, как уверенность в себе, независимость, реалистичность в суждениях и поступках, доминирование интуитивного канала эмпатии, что позволяет респонденту видеть поведение партнеров, действовать в условиях дефицита исходной информации о них, опираясь на опыт, хранящийся в подсознании. Для лиц, которые считают возможным существование благородной лжи и ее использования, присущи такие особенности, как доминирование идентификации (умение понять другого на основе сопереживания, постановки себя на место партнера), низкая самооценка мотивации одобрения. Для категории исследуемых, которые не разграничивают ложь, свойственная ориентация на

личные (эгоистические интересы), что связывается с преобладанием мотивов собственного благополучия. Для лиц, использующих ложь ситуативно, в силу некоторых обстоятельств, характерно проявление низкой самооценки мотивации одобрения, маргинальной ориентации, что выражается в склонности подчиняться обстоятельствам и импульсивности поведения.

Ключевые слова: студенты, ложь, обман, субъективное представление, личностные особенности.

Постановка наукової проблеми та її значення. З глобалізацією інформаційного суспільства за останні кілька десятиліть якість інформації стає не лише головною умовою успішної взаємодії, а й активна маніпуляція нею дає змогу застосовувати її як ефективну зброю (М. Кастельс, Ф. Уебстер). Надзвичайний інтерес викликають зміст, алгоритм неправдивої інформації, проте в тіні залишаються фундаментальні питання про властивості особистості брехуна.

Досі брехливість як психологічний феномен вивчено фрагментарно й непослідовно. Невелика також кількість даних про особистісні та психодинамічні особливості індивідуальності брехуна, а це засвідчує про необхідність глибшого вивчення феномена брехливості.

Актуальність дослідження уявлення про брехню й ставлення до цього феномену в сучасній молоді зумовлена низкою обставин. Зокрема, морально-етичні цінності та установки людини, до яких належить і ставлення до брехні, відіграють важливу роль у формуванні нею копінг-стратегії. Незаперечний той факт, що вивчення індивідуально-психологічних й особистісних особливостей молоді, які впливають на їх ставлення до брехні, дає змогу встановити важливі детермінанти та регулятори формування морально-психологічних стереотипів поведінки.

Також вивчення ставлення до брехні – основний плацдарм, де розкриваються умови, чинники й індивідуально-психологічні відмінності формування системи ставлення людей до дійсності, до навколишніх людей і самих себе. У цьому контексті варто зазначити, що особливу значущість мають дослідження з проблеми ставлення до брехні в молоді, оскільки саме ця вікова група через кілька років визначатиме морально-етичний і психологічний фон громадян нашої країни, а в найближчому майбутньому складе основний прошарок людей, від яких значною мірою залежатиме її розвиток.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Означену проблему досліджували у вітчизняній психології ХХ ст. (І. А. Альошинцев, К. Гартьер, І. А. Ільїн, П. О. Каптерев, А. П. Нечаєв, С. Преображенський, А. Сосновський, А. Шеталова та ін.), а також у психології сучасності (В. В. Знаков, Б. І. Дубров-

ський, Ю. К. Щербатих, А. К. Секацький й ін.). Варто зазначити, що проблему частково розкрили й у зарубіжній психології (В. Штерн, Л. Мелітан, А. Адам, С. Бок, П. Екман, Ж. Подлесний, М. Мей), проте можна стверджувати про недостатню розробленість методичних підходів до вивчення ставлення до брехні, відсутність її загально визнаної типології, даних про вплив перебігу й умов соціалізації, індивідуально-особистісних і соціально-психологічних особливостей людини на оцінку брехливості в поведінці.

Отжу мета цього дослідження – розкрити взаємозв'язок особистісних властивостей молоді з особливостями уявлення про брехню та обман, ставлення до цього феномену.

Науково-методологічну основу цього дослідження становлять положення й концепції психології стосунків В. Н. М'ясищева й основні методологічні принципи психології: принцип системності та комплексності в розгляді психічних явищ (Б. Г. Ананьєв, В. П. Кузьмін, Б. Ф. Ломов, С. Л. Рубінштейн й ін.), принцип єдності свідомості та діяльності (С. Л. Рубінштейн, К. А. Абульханова-Славська, А. В. Брушлинський).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У гуманітарних науках останнім часом бачимо наростання вивчення поняття правди та її полярних психологічних понять: брехні, обману, неправди. Причини актуальності цих проблем очевидні: значне поширення зазначених комунікативних феноменів визначає їх соціальну значущість і диктує нагальну потребу в їх вивченні. Ще недавно трактуванням причин окресленої нами теми переймалися переважно педагоги та юристи, а чесність була предметом дослідження фахівців із психології особистості. Сьогодні у зв'язку зі зміною соціальної обстановки в країні зазначені питання цікавлять учених найрізноманітніших спеціальностей: соціологів, філософів, фахівців із маркетингу тощо [1].

Розгляд брехливості як форми поведінки, якості чи риси особистості, припускає стійкий, свідомий прояв брехливості в психіці індивіда, закріплюється й повторюється в структурі особистості. Дослідники природних передумов формування психіки справедливо наголошують роль біологічного та спадкового чинників, які визначають розвиток індивіда, що, зі свого боку, стають усе менш сприятливими внаслідок погіршення екології й природного середовища проживання людини.

Л. Собчик висловила припущення, що існує генетична схильність до альтруїзму та егоїзму. Остання якість, як відомо, багато в чому сприяє прояву нещирості в спілкуванні. На сьогодні не викликає сумніву й

обставина, що низка психологічних якостей людини, наприклад таких, як істеричність або пов'язана з нею демонстративність, проявляються в прикрашанні власних можливостей, у тому числі за допомогою брехні й інших способів уведення навколишніх людей в оману [2].

П. Екман, наприклад, визначає брехню як навмисне рішення увести в оману співрозмовника без попередження про свій намір зробити це [6]. Дещо по-іншому визначає брехню й обман В. В. Знаков. Він стверджує, що брехня – це умисна передача відомостей, які не відповідають дійсності [3].

За Ю. І. Холодним, брехня – це свідоме спотворення відомої суб'єкт істини, де вона являє собою усвідомлений продукт мовної діяльності, суб'єкта, що ставить своєю метою увести в оману співрозмовника. Брехня – невід'ємна частина людського буття, проявляється в різних ситуаціях, окрім тих, які розкривають досить різнопланове тлумачення цього поняття. Брехня в психічно здорової, нормально розвиненої людини, зазвичай, визначається реальними мотивами й спрямована на досягнення конкретних цілей. Тому повна щирість стає практично неможливою і цьому разі її можна, мабуть, розглядати як психічну патологію [5].

Обман – це напівправа, що провокує людину, яка її сприймає, на помилкові висновки з достовірних фактів; повідомляючи деякі справжні факти, обманщик навмисне приховує інші, важливі для розуміння відомості. Із часів давнини застосовується військова хитрість, в основі якої звичайно лежить обман. Він, як і брехня, виникає тоді, коли стикаються чийсь інтереси й моральні норми, і там, де для людини, яка вдається до обману, ускладнене або неможливе досягнення бажаного результату іншим шляхом. Головне, що поєднує обман із брехнею, – це свідоме прагнення обманщика спотворити істину.

Неправда – це висловлювання, засноване на щирій омані комуніканта чи на його неповному знанні предмета, про який він говорить. Неправда, як і обман, ґрунтується на неповноті інформації, але, на відміну від обману, людина не приховує відомої інформації та не переслідує інших цілей, крім передачі повідомлення, що містить неповну (або перекручену) інформацію [4].

Аналіз психологічної літератури та безпосередній життєвий досвід показує, що брехня трапляється в різних проявах. Зокрема, існують відмінності між брехнею й неправдою, які орієнтовані на самого себе, та неправдою, спрямованою на інших. У цьому разі зазвичай проводиться розрізнення між явною (відвертою, грубою) брехнею, перебільшенням і тонкою брехнею.

У великій кількості наукової літератури на цю тематику стверджується про те, що вчені виділяють імпліцитні (у суспільній свідомості) види брехні: містифікація, фальсифікація, симуляція, самозванство, плагіат і підміна понять, дитяча та неприкрита брехня, недоговірки, казки для дітей і міфи, біла брехня, брехня на благо (благородна брехня) або для порятунку та брехня під присягою, клятвoporушення і наклеп, самообмова, блеф, уведення в оману, підтасування фактів, перебільшення й применшення, жартівлива брехня і контекстна брехня, брехня через двозначності інформації та мимовільна брехня, а також патологічна брехня.

Отже, якого б виду не була брехня, загалом можна констатувати, що брехня, обман і неправда – складові частини соціально-психологічної життєдіяльності людини. Позбутися тих феноменів неможливо та й неправильно, а також безперспективно.

У цьому дослідженні ми застосували такі **методи й методики** збору емпіричних даних: для визначення особистісних властивостей студентів методику багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттела; методику діагностики емпатійних здібностей В. В. Бойко; діагностику самооцінки мотивації схвалення (тест на щирість відповідей Д. Марлоу, Д. Крауна); опитувальник Т. Лірі «Діагностика міжособистісних взаємин» (ДМВ) в адаптації Л. Н. Собчик; діагностику інтерактивної спрямованості особистості Н. Є. Щуркова в модифікації Н. П. Фетіскіна; діагностику типологій психологічного захисту (Р. Плутчик, Л. І. Вассермана, О. Ф. Єришева, Е. Б. Клубової та ін.). Для визначення ставлення до брехні застосовано анкетування й контент-аналіз його результатів.

Розроблена нами анкета містила 12 питань відкритого типу, у якій питання стосувались уявлення студентами про брехню, частоту використання цього феномену й способів його використання, а також про причини та способи захисту від брехні. У бланках для відповідей досліджувани давали розгорнуті відповіді на поставлені запитання. Інтерпретуючи анкети, ми групували відповіді досліджуваних за схожістю змісту, після чого підраховували загальну кількість балів та відсоткове співвідношення варіантів відповідей за кожною змістовою групою.

Дослідження проводили 2014 р. на базі Львівського державного університету внутрішніх справ зі студентами денної форми навчання, спеціальності «Психологія» III курсу. У дослідженні брали участь 49 студентів.

Для обробки емпірично отриманих даних використовували стандартні програми: «Microsoft Excel 7.0» і «Statistica 6.0», а для статистич-

ного аналізу застосовували методи контент-аналізу (для обробки анкетних даних) та χ^2 критерій Пірсона (для виявлення статистично достовірних відмінностей в отриманих результатах).

Припускаємо, що індивідуально-психологічні характеристики студентської молоді впливають на особливості їхніх уявлень про брехню, а також відображають їх установчі стереотипи щодо причин, ступеня поширеності, частоти та доцільності її використання в соціальних контактах. Припускаємо, що відмінності в характері й спрямованості застосування брехні відображаються на окремих стратегіях поведінки.

Аналіз нашого емпіричного дослідження привів до таких висновків.

1. Для респондентів, які мають уявлення про обман як спосіб для досягнення власних цілей, характерний прояв високого рівня мотивації схвалення, домінування, проникливості, а також схильності до проєкції як захисного механізму. Це може свідчити про те, що досліджувані приписують навколишнім таку властивість, як брехливість, задля виправдання своєї власної, вони хитрі й розважливі, уміють поводитися в суспільстві, проникливі стосовно інших.

На відміну від тих досліджуваних, які розглядають обман як щось гріховне, для них характерний прояв тривожності, боязкості та мрійливості, а також захисного механізму заперечення, тобто це механізм психологічного захисту, за допомогою якого особистість або заперечує деякі фрустраційні, що викликають тривогу, обставини, або який-небудь внутрішній імпульс чи сторона заперечує саму себе. Інакше кажучи, інформація, яка турбує й може призвести до конфлікту, такою особистістю не сприймається.

2. Для досліджуваних, які постійно вдаються до брехні, властива нижча самооцінка, але водночас – прагнення до влади та домінування, вони не схильні приймати поради інших і нетерпимі до критики. Досліджуваним цієї категорії притаманне застосування такого виду захисного механізму, як компенсація. Це проявляється в спробах знайти відповідну заміну реального чи уявного недоліку, дефекту, нестерпного почуття іншою якістю, найчастіше за допомогою фантазування або привласнення собі властивостей, достоїнств, цінностей, поведінкових характеристик іншої особистості.

3. Для осіб, які використовують брехню вкрай рідко, властиві такі риси, як упевненість у собі, незалежність, реалістичність у судженнях і вчинках, домінування інтуїтивного каналу емпатії, що дає змогу респон-

дентові бачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про них, спираючись на досвід, що зберігається в підсвідомості.

4. Для осіб, які вважають можливість існування благородної брехні та її використання, притаманні такі особливості, як домінування ідентифікації (уміння зрозуміти іншого на основі співпереживань, постановки себе на місце партнера), низька самооцінка мотивації схвалення, тобто їм не властиво прикрасити себе в очах інших, у взаєминах проявляються альтруїстичні риси, що виражається в емоційному ставленні до людей, турботі, чуйності, безвідмовності.

5. Для категорії досліджуваних, які не розмежовують брехню, властива орієнтація на особисті (егоїстичні інтереси), що пов'язується з переважанням мотивів власного благополуччя. У взаємодії з іншими людьми вони переслідуються мету задоволення особистих потреб і домагань. Інтереси й цінності інших людей, груп, найчастіше ігноруються або розглядаються виключно в практичному контексті, що й зумовлює конфліктність і труднощі в міжособистісній адаптації. Їм також притаманний високий рівень самооцінки мотивації схвалення, тобто схильність прикрасити себе та свої вчинки.

6. Для осіб, які використовують брехню ситуативно, унаслідок деяких обставин, характерний прояв низької самооцінки мотивації схвалення, маргінальної орієнтації, що виражається в схильності підкорятись обставинам та імпульсивності поведінки. Вони більше схильні проявляти розуміння емоційного стану іншої людини за допомогою співпереживання, проникнення в її суб'єктивний світ.

Висновки. Отже, людські цінності та установки, у тому числі й ставлення до брехні, відіграють важливу роль у виробленні, регуляції та реалізації власної стратегії поведінки. Особливе місце в системі психологічних відносин людини належить такому виду, як оцінні ставлення. Вони являють собою цілісну систему індивідуальних, вибіркових і свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності.

Вивчення особливостей оцінки молоддю вчинків інших людей як актів поведінки, зокрема брехливих вчинків, мають моральну мотивацію й певні наслідки і для навколишніх, і для самої людини. Це дає можливість глибше проникнути у сферу моральних уявлень і вимог сучасної молоді й тим самим розширити наші знання про психологічні особливості цього вікового періоду.

Перспективами наших досліджень є проведення лонгітюдного дослідження, що дало б змогу значно зменшити вплив сторонніх факторів

і простежити взаємозв'язок віку зі ставленням до брехні на одній вибірці, причому збільшити її вікові межі до 25–30 років. Також вважаємо за необхідне провести його на різних етнічних вибірках.

Література

1. Акименко А. К. Ложь в системе социально-психологической адаптации / А. К. Акименко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://snopsy.spb.ru:conf/2008/final_authors.php.
Akymenko A. Lozg v systeme socyalno-psyhologicheskoy adaptacyu [Lies in the social and psychological adjustment] / A. Akymenko [Elektronik resource]. – Mode of access : http://snopsy.spb.ru:conf/2008/final_authors.php.
2. Гусейнов Г. Ч. Ложь как состояние сознания / Г. Ч. Гусейнов // Вопр. философии. – 1989. – № 11. – С. 64–76.
Gusejnov G. Lozg kak sostojanyje soznanyja [Lie as a state of mind] / G. Gusejnov // Vopr. fylosofyy. – 1989. – № 11. – P. 64–76.
3. Знаков В. В. Неправда, ложь и обман как проблемы психологи понимания / В. В. Знаков // Вопр. психологии. – 1993. – № 2. – С. 9–16.
Znakov, V. Nepravda, lozg I obman kak prodlemy ponimanyja [Untruth, lies and deceit as a problem understanding the psychology] / V. Znakov // Vopr. fylosofyy. – 1993. – № 2. – P. 9–16.
4. Симоненко С. И. Психологические основания оценки ложности и правдивости сообщений / С. И. Симоненко // Вопр. психологии. – 1998. – № 3. – С. 78–84.
Symonenko S. Psyhologicheskyje osnovanyja ocenky lozgnosty I pravdyvosti soobschenyj [Psychological bases of assessment falsity and truthfulness of messages] / S. Symonenko // Vopr. fylosofyy. – 1998. – № 3. – P. 78–84.
5. Холодный Ю. И. Полиграфы (детекторы лжи) и безопасность: справочная информация и рекомендации / Ю. И. Холодный. – М. : [б. и.], 1998. – 221 с.
Holodnyj Ju. Polygrafy (detektory lzgy) i bezopasnostj: spravocchnaja dokumentacyja i rekomendacyju [Polygraph (lie detector) and safety: background information and recommendations] / Ju. Holodnyj. – M. : 1998. – 221 p.
6. Экман П. Психология лжи / П. Экман. – СПб. : Питер 2000. – 381 с.
Nekman P. Psyhologyja lzgy [Psychology of lies] / P. Nekman. – SPB : Pyter, 2000. – 381 p.